

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

УДК 342.4(477)

А. Крусян,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія», член Конституційної Асамблеї

ДОКТРИНАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПОЛОЖЕНЬ ЩОДО ЗАСАД КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

Сучасний етап конституційних перетворень в Україні характеризується активізацією конституційно-проектних робіт щодо модернізації Конституції України. Особливе значення у тексті Основного Закону має розділ, присвячений засадам (основам) конституційного ладу держави.

Системний аналіз вітчизняної конституційно-правової та соціально-політичної практики, зокрема наукове опрацювання таких джерел практики реалізації положень першого розділу «Загальні засади» Конституції України, як судової практики, у тому числі практики Конституційного Суду України, Указів Президента України та рішень Верховної Ради України з питань Конституції України, наочно вказують на практичну необхідність та теоретичну спроможність оновлення конституційних положень щодо засад конституційного ладу з метою їх модернізації та приведення у відповідність з конституційно-правовими реаліями.

Перш за все, конститутивно-методологічного значення щодо створення оптимальної концепції внесення змін до першого розділу Конституції України набуває визначення поняття та змісту конституційного ладу.

Концепт «конституційний лад» є одним з найважливіших та водночас одним з найбільш невизначених у сучасній конституційно-правовій науці. Будучи однією з фундаментальних категорій конституціоналізму, конституційний лад не має свого легального, закріпле-

ного в чинному законодавстві визначення. Втім ця категорія застосовується в тексті Конституції України, наприклад, у статтях 5, 17, 37.

Пропонується як робочий інструментарій використовувати таке доктринальне визначення конституційного ладу — це конституційно закріплена (заснована на конституційно закріплених засадах) та реально існуюча система організації держави та суспільства (державного та суспільного ладу), що визначає та забезпечує політико-правові основи формування сучасного українського конституціоналізму.

В основі такого розуміння застосовано концептуальний підхід до конституційного ладу як політико-правового явища державно-правової та соціальної дійсності, в основі якого постулати громадянського суспільства та демократичної правової держави, що детермінує визначення його сутності та змісту не тільки на формально-юридичному рівні, але й з урахуванням соціально-політичних, економічних, соціокультурних характеристик.

Зміст конституційного ладу інституціоналізується громадянським суспільством і демократичною правовою державою. Виходячи з цього, зміст першого розділу Основного Закону, присвячений засадам конституційного ладу, має бути структурований на «видові» основи конституційного ладу, а саме: основні характеристики Української держави; гуманістичні основи конституційного ладу; політичні основи конституційного

ладу; соціально-економічні основи конституційного ладу; національно-культурні основи конституційного ладу; екологічні основи конституційного ладу.

Розділ Конституції, що закріплює засади конституційного ладу, повинен ґрунтуватися на теорії сучасного конституціоналізму, зокрема, з визнанням системи загальнолюдських політико-правових цінностей та визначенням пріоритету прав людини у взаємовідносинах «людина — суспільство — держава» і обов'язком держави визнавати, забезпечувати і захищати ці права.

На підставі викладеного, а також з урахуванням сучасної конституційно-правової теорії та практики, представляється, що основними (пріоритетними) напрямками модернізації конституційних положень щодо засад конституційного ладу є: утвердження влади і суверенітету Українського народу; конституційне закріплення і утвердження принципів сучасного конституціоналізму (принципи верховенства права, верховенства Конституції і законів України, пріоритету прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами, конституційної законності, конституційного демократизму); модернізація організації публічної влади на основі принципу деконцентрації публічної влади та балансу централізації і децентралізації державного управління; утвердження та конституційне визначення місцевого самоврядування як самостійної форми публічної влади; закріплення принципу соціальної справедливості та інституціонально-правового механізму його забезпечення; утвердження демократичного і гуманістичного вибору народу України; утвердження прихильності України до загальновизнаних норм міжнародного права; сприяння держави утвердженню і розвитку громадянського суспільства; розширення простору індивідуальної конституційно-правової свободи людини і закріплення гарантій від неправового втручання держави чи інших соціальних суб'єктів у сферу цієї свободи.

Виходячи з цих пріоритетних напрямків модернізації конституційних положень щодо засад конституційного ладу

України та системного аналізу положень чинної Конституції України, обґрунтованим є висновок про наявність переліку конституційно-правових проблем, що потребують свого концептуального вирішення з метою перетворення Основного Закону держави.

Так, потребує зміни назва першого розділу «Загальні засади» Конституції України. Теоретично обґрунтованим та практично виправданим є запропоновання назви першого розділу: «Засади конституційного ладу» — за умови включення до змісту цього розділу положень, що відносяться до засад конституційного ладу, проте «розкидані» по всьому тексту Основного Закону.

Слід констатувати, що в залежності від назви розділу змінюється змістовне його наповнення.

За своїм змістом перший розділ чинної Конституції України містить засади (основи) конституційного ладу України. На це вказує Конституційний Суд України, відзначаючи, що розділ I «Загальні засади» Конституції України «закріплює основи конституційного ладу в Україні» [1].

Втім не тільки перший розділ чинної Конституції України містить засади конституційного ладу, оскільки економічні, політичні, гуманістичні основи конституційного ладу мають своє закріплення і в таких її статтях, як ст. ст. 36, 37, 69, 71–74 (відносяться до політичних основ конституційного ладу), ст. ст. 41, 42 (відносяться до економічних основ), ст. 25 (відносяться до гуманістичних основ).

Звідси, змінити назву розділу на «Засади конституційного ладу» буде теоретично вірним та логічно обґрунтованим виключно за умови внесення змін до його змісту. Зокрема, включення до нього окремих положень з інших розділів чинної Конституції, внесення додаткових положень і зведення цих положень в єдиний блок «засад конституційного ладу», структурований на «видові» основи (засади): основні характеристики Української держави; гуманістичні основи конституційного ладу; політичні основи конституційного ладу; економічні ос-

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

нови конституційного ладу; національно-культурні основи конституційного ладу; екологічні основи конституційного ладу.

Представляється методологічно виправданим концептуально визначати конституційний зміст конституційного ладу України виходячи саме з цієї його структури.

Зокрема, основні характеристики Української держави, як одна з засад (основ) конституційного ладу, мають включати положення ст. ст. 1, 2, 4–9, 17, 19 чинної Конституції, з відповідними їх змінами та доповненнями.

Так, відносно положень ст. 1 Конституції України щодо визначення України як «демократичної, соціальної, правової держави» слід зазначити наступне.

Враховуючи вітчизняні конституційні реалії, доктринальні концепції щодо співвідношення демократичної, правової та соціальної держави та ґрунтуючись на сучасній теорії демократії та демократизму, можна дійти висновку, що характеристика України як демократичної держави, яка має ознаки правової держави, є теоретично та практично виправданою.

При цьому характеристику України як соціальної держави методологічно обґрунтованим та практично обумовленим буде викласти в окремій статті Конституції.

Одним з прерогативних напрямів конституційних перетворень в сучасній Україні є її соціально-економічний розвиток та подальше становлення як соціальної держави. Соціальна держава як факт чи як мета є одним з нових постулатів сучасного конституціоналізму.

Концепція соціальної держави знайшла своє відображення у конституційних положеннях (ст. 1 Конституції України). Це передбачає забезпечення соціальної безпеки громадян, створення необхідних і достатніх умов для реалізації соціальних прав людини і громадянина.

Соціогуманітарний зміст і значення спрямованості діяльності соціальної держави, визнання нею суб'єктивних публічних прав людини і громадянина обумовлюють відповідальність держави

перед людиною за свою діяльність (ст. 3 Конституції України). Бездіяльність демократичної та правової держави у забезпеченні соціальних прав є протиконституційною.

Це детермінує тенденцію посилення соціогуманітарних засад конституційного ладу та соціалізацію відповідного конституційно-правового регулювання. Ця тенденція обумовлює необхідність соціалізації конституційно-правової галузі та формування «соціальної держави» — такої держави, в якій має бути «мінімізовано фактичну соціальну нерівність з її економічними наслідками і створено систему соціальної підтримки (захисту) тих, хто цього потребує» [2, 28].

Звідси теоретично обґрунтованим та практично обумовленим є конституційне закріплення визначення України як соціальної держави та, відповідно, доповнення розділу 1 Конституції щодо основних характеристик Української держави новою статтею, в якій визначити, що Україна є соціальною державою, політика якої має пріоритетну соціальну спрямованість та ґрунтується на принципах соціальної справедливості, соціальної безпеки та соціального партнерства, що забезпечується здійсненням українською державою соціальної функції.

У сучасних умовах конституційно-правових реалій важливим є зміцнення основ народовладдя через внесення відповідних змін до преамбули, ст. ст. 5, 7 та ін. Конституції України.

Представляється доцільним у цілому зберегти ціннісні орієнтири та цілі, що визначені у преамбулі чинної Конституції України. Разом з тим є очевидною необхідність доповнити її положеннями, пов'язаними з утвердженням принципів сучасного конституціоналізму, зокрема, пріоритету прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами, закріпленням принципу соціальної справедливості, сприянням держави утвердженню і розвитку громадянського суспільства тощо.

Потребують змін ст. ст. 5 і 7 Конституції України. Частина 2 ст. 5 передбачає, що «народ здійснює владу безпосе-

редньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування». Це положення не кореспондує з положеннями ст. ст. 7 та 140 Конституції України. Відповідно до ст. 7 в Україні «визнається та гарантується місцеве самоврядування», тобто таким чином конституційно закріплюється природне право територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування на здійснення публічно-самоврядної влади. Відповідно до ч. 1 ст. 140 Конституції України місцеве самоврядування є правом територіальної громади. Територіальна громада здійснює місцеве самоврядування «як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування» (ч. 3 ст. 140 Конституції).

Звідси, виходячи з системного аналізу наведених статей, через «органи місцевого самоврядування» здійснюють свою владу (різну за правовою природою) такі самостійні суб'єкти, як Український народ та територіальна громада. При цьому слід зауважити, що Український народ — це «громадяни України всіх національностей» (Преамбула Конституції України), а територіальна громада — це «жителі (тобто — громадяни України, іноземці, особи без громадянства, біженці та ін. — А. К.) села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста» (ч. 1 ст. 140 Конституції України).

Суб'єктом місцевого самоврядування є територіальна громада, яка на місцевому рівні здійснює гарантовану державою самоврядну діяльність. Водночас народ є носієм суверенітету та джерелом публічної влади в Україні, однією з форм здійснення якої є місцеве самоврядування (але не «органи місцевого самоврядування»). На це вказує Конституційний Суд України, відмічаючи, що «місцеве самоврядування слід розглядати як форму здійснення народом влади» [3].

При цьому слід звернути увагу на те, що інтереси народу мають співвідноситися та можуть не співпадати з інтересами територіальних громад (тим більше, інтереси народу не тотожні інтересам органів місцевого самоврядування). Звідси проблематичним є те, що

народ виражає свою волю та, відповідно, «здійснює владу» (як це визначено у ст. 5 Конституції України) через «органи місцевого самоврядування».

Таким чином, представляється обґрунтованим у ст. 5 Конституції України, що проголошує суверенітет і повновладдя народу, слова «органи місцевого самоврядування» виключити. Водночас, з тим, щоб підкреслити, що місцеве самоврядування — це публічна влада, джерелом якої є народ, а суб'єктом — територіальна громада, представляється обґрунтованим внести відповідні зміни до ст. 7 чинної Конституції, в якій визначити, що місцеве самоврядування є однією з форм публічної влади.

З метою укріплення конституційних основ народовладдя представляється доцільним розділ щодо основ конституційного ладу (та XIII розділ Конституції) доповнити новою статтею, яка передбачає прийняття нової Конституції України народом України (на всеукраїнському референдумі). Ця пропозиція, зокрема, ґрунтується на аналізі правових позицій Конституційного Суду України [4].

Потребує удосконалення механізм організації та дії органів державної влади, одним з елементів якого є їх взаємодія. Звідси, обґрунтованим є конституційне закріплення принципу взаємодії органів державної влади та відповідного конституційно-правового механізму такої взаємодії.

Принцип поділу державної влади, який закріплений у ст. 6 Конституції України, виявився не досить досконалим. Очевидно, що саме із цієї причини державна влада в Україні за попередні роки (у період за 2007–2010 рр.) реформувалася та зазнала потрясінь, що було спричинено неузгодженістю і відсутністю субсидіарності в діяльності органів законодавчої, виконавчої влади і глави держави. Отже, для збереження балансу влади необхідна узгоджена робота органів законодавчої, виконавчої та судової влади, тобто їх взаємодія, з метою ефективізації функціонування державної влади. У зв'язку із цим обґрунтованим уявляється пропозиція щодо

конституційного закріплення принципу взаємодії «гілок» державної влади.

Така пропозиція кореспондує позитивному досвіду зарубіжних країн. Так, наприклад, Конституція Білорусі (1994 р.) закріплює, що «державні органи в межах своїх повноважень самостійні: вони взаємодіють між собою, стримують та урівноважують один іншого» (ст. 6). Конституція Португальської Республіки (1976 р.) встановлює, що Португальська Республіка як демократична правова держава ґрунтується, зокрема, на «розподілі влади та взаємозалежності гілок влади» (ст. 2). Відповідно до Конституції Польської Республіки (1997 р.) «державний лад Польської Республіки ґрунтується на розподілі та рівновазі законодавчої влади, виконавчої влади і судової влади» (ч. 2 ст. 10). У Конституції Греції (1975 р.) глава друга присвячена «відносинам між парламентом та Урядом». Стаття 4 Конституції Республіки Хорватія (1990 р.) була доповнена частиною 2: «принцип розподілу влади включає форми взаємного співробітництва та контролю суб'єктами влади, які передбачені Конституцією і законами».

Таким чином, враховуючи наведене, пропонується доповнити ст. 6 Конституції України новою частиною, в якій передбачити, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади взаємодіють між собою.

Потребують змін положення ст. 9 Конституції України. Так, за відсутністю відповідного закону немає чітко встановленої системи ієрархії нормативно-правових актів та, зокрема, відсутнє визначення ієрархії міжнародних договорів та нормативно-правових актів внутрішнього законодавства. Це може призвести до відповідних спорів. З метою їх вирішення та уникнення, а також з метою закріплення принципу пріоритету міжнародного публічного права над національним, доцільним є доповнити ст. 9 Конституції України новою частиною, в якій передбачити, що при встановленні міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, інших правил, ніж ті, що передбачені в

інших нормативно-правових актах законодавства України, застосовуються правила міжнародного договору.

Гуманістичні засади конституційного ладу містять у положеннях ст. ст. 3, 4, 25 чинної Конституції України. Потребують коректування положення ст. 3 Конституції.

З метою утвердження та забезпечення прав та свобод людини і громадянина необхідною є ефективізація механізму їх захисту, методологічним підґрунтям якого є визначення пріоритету прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами.

Звідси теоретично обґрунтованим та методологічно доцільним є внесення змін до ст. 3 Конституції України.

Конституція України, визначаючи людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку «найвищою соціальною цінністю» (ч. 1 ст. 3), не закріплює принцип пріоритетності прав людини. Втім, у Конституції України зроблено акцент на прагненні держави максимально забезпечити й гарантувати права і свободи людини. Згідно з її Преамбулою, одним із головних мотивів прийняття Основного Закону України була необхідність «забезпечення прав і свобод людини» (ч. 4 Преамбули Конституції). Крім цього, ч. 2 ст. 3 Конституції України визначено, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави». Це дає змогу говорити про конституційне визнання принципу пріоритетності прав людини у взаємовідносинах «людина — суспільство — держава» і обов'язок держави визнавати, забезпечувати і захищати ці права.

Звідси теоретично виправданим і логічно відповідним сутності і змісту Конституції України було б пряме закріплення останнього принципу в її тексті, зокрема, шляхом доповнення ст. 3 новою частиною такого змісту: «Права і свободи людини є пріоритетними перед іншими соціальними цінностями та інтересами».

Подібна вербальна конструкція сприяла б конкретизації положень ч. 1 цієї статті Конституції України. Крім того,

мала б практичну, інструментальну цінність для застосування в діяльності органів публічної влади. Це відповідало б одному з основних напрямків розвитку права, його «олюдненню», людському виміру конституційного права на основі сучасних міжнародних стандартів.

Політичні основи конституційного ладу містяться у положеннях ст. ст. 15, 17, 18, 20, 36, 37, 69, 71–74 чинної Конституції, які слід зосередити у розділі першому Конституції, з відповідними змінами.

Тенденція політологізації сучасного українського конституціоналізму виявляється в необхідності розвитку політичної системи. Діяльність політичних партій є необхідною передумовою формування демократичної, правової держави та розвинутого громадянського суспільства, а також їх взаємодії. Звідси актуалізується питання щодо ефективності діяльності політичних партій в сучасному суспільстві, що виявляється в необхідності розвитку та удосконалення політичної системи та її відповідного конституційно-правового врегулювання.

Конституційні засади існування багатопартійної політичної системи, принципи організації та діяльності політичних партій в Україні закріплено у ст. ст. 15, 36, 37 Основного Закону держави, а саме: політична багатоманітність; свобода політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України; право громадян України на свободу об'єднання у політичні партії; визначення основної мети функціонування політичних партій, зокрема, сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян та участь у виборах; членами політичних партій можуть бути лише громадяни України; закріплення норми, що обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно Конституцією і законами України.

Демократичність цих положень не викликає сумнівів. Проте політична сучасність України відрізняється великою кількістю політичних партій та тенденцією їх поступового збільшення. Втім, як свідчить практика, збільшення кількості політичних партій не є покращенням

політичної ситуації в країні та ефективізацією політичної системи. Крім того, девальвується реальна роль та значення політичних партій в суспільстві.

Аналіз конституційних реалій та необхідність конституційних перетворень в Україні, які спрямовані на розвиток України як демократичної, правової держави, надають можливість виокремити такі основні вектори розвитку сучасної партійної системи, які повинні бути конституційно забезпечені, а саме: по-перше, слід конституційно закріпити функції політичних партій, виходячи з конституційної мети їх функціонування та ролі у суспільстві; по-друге, сприяння через відповідне конституційно-правове регулювання формуванню крупних політичних партій, здатних у масштабах країни реалізувати свої конституційні функції; по-третє, наділення політичних партій широким колом повноважень у сфері формування, організації публічної влади та діяльності її органів; по-четверте, удосконалення законодавства про політичні партії (що відноситься, відповідно, до вдосконалення суб'єктного, функціонального та нормативного структурних елементів політичної системи суспільства) на основі оновлених конституційних принципів.

Національно-культурні основи містяться у положеннях ст. ст. 10, 11, 12 чинної Конституції України. Втім, потребує внесення змін ст. 10 Конституції. Виходячи з системного аналізу положень Конституції України (ст. ст. 1, 3, 10, 11, 21, 22, 53), Декларації прав національностей України (від 01.11.1991 р.), законів України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» (від 15.05.2003 р.), «Про національні меншини в Україні» (від 25.06.1992 р.), «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» (від 09.12.1997 р.), «Про засади державної мовної політики» (від 03.07.2012 р.) [5], а також міжнародних договорів, що регулюють питання використання мов, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, представляється обґрунтованим закрі-

пити статус регіональних мов в Україні та засади державної мовної політики. Крім того, аналізуючи положення ч. 2 ст. 10 чинної Конституції щодо російської мови та враховуючи мовну проблему, яка існує в Україні, необхідним є визначити статус російської мови на всій території України.

Економічні основи конституційного ладу містяться у положеннях ст. ст. 13, 14, 41, 42 чинної Конституції України, які потребують коректування. Так, в Україні актуальною залишається проблема власності, перш за все, проблема формальної її характеристики. У Конституції України, не закріплюючи конкретного, вичерпаного переліку форм власності в Україні, йдеться про приватну, державну та комунальну власність (ст. 41). Водночас ст. 13 Конституції встановлено можливість існування такого правового явища, як право власності Українського народу, зміст якого законодавчо не визначено.

Виходячи з теорії демократії, право власності Українського народу доцільно розглядати як особливу форму власності.

Основною аргументацією такого підходу є те, що влада народу, народний суверенітет повинні мати матеріальну (економічну) основу. Такою основою народного суверенітету є земля та природні ресурси в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, що водночас є національним багатством, яким народ володіє на праві власності. При цьому, виходячи зі специфіки «статусу» народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, право власності Українського народу як самостійна форма власності набуває особливостей за змістом. Зокрема, перелік об'єктів права такої власності є вичерпним (земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які перебувають в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони), тобто об'єктами права власності народу є основні природні багатства країни.

Права власника від імені Українського народу «здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією» (ч. 1 ст. 13 Конституції України). Втім, Конституція чітко не визначає функції та розмежування повноважень цих органів щодо здійснення прав власника на зазначені об'єкти.

Звідси, з метою визначення правових засад реалізації права власності Українського народу, встановленого ч. 1 ст. 13 Конституції України, закріплення функцій і повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування щодо здійснення права власника від імені народу, а також для встановлення організаційно-правових форм та механізмів такого здійснення, доцільним є прийняття спеціального закону та закріплення цієї вимоги у тексті Конституції України.

З проблемою невизначеності формальної характеристики власності детерміновано проблему права власності на землю, яку Конституція України оголошує основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (ч. 1 ст. 14 Конституції). Ситуацію ускладнює те, що земля є «об'єктом права власності Українського народу» (ч. 1 ст. 13 Конституції), та водночас ч. 2 ст. 14 Основного Закону встановлено можливість набувати і реалізовувати право власності на землю громадянами, юридичними особами та державою. Звідси колізійними уявляються положення ч. 1 ст. 13, в якій закріплено, що «від імені Українського народу право власності здійснюють органи державної влади», та положення ч. 2 ст. 14, яке передбачає, що право власності на землю набувається та реалізується, окрім інших суб'єктів, державою. Звідси незрозумілим є механізм набуття цього права державою, враховуючи, що право власності від імені народу здійснюють органи державної влади.

Крім того, потребують коректування, з метою узгодження, положення ст. ст. 13, 14 Конституції щодо землі як об'єкта власності Українського народу та норми ч. 1 ст. 142 Конституції, згідно

з якою матеріальною основою місцевого самоврядування є земля та природні ресурси, що є у власності територіальних громад.

Важливим з метою визначення економічних основ конституційного ладу є закріплення у тексті Конституції вичерпного переліку форм власності в Україні.

Розвиток підприємницької діяльності — основний засіб зростання ефективності економіки, який потребує створення дієвого механізму для її стимулювання. Із цього приводу необхідним є закріплення основ підприємницької діяльності в Розділі 1 щодо економічних основ конституційного ладу України.

В умовах формування системи сучасних економічних суспільних відносин у демократичному правовому суспільстві доречним є встановлення партнерських взаємовідносин між державою та підприємницьким сектором, які передбачають спільне вирішення проблем: трудових та сировинних (з метою активізації їх використання), оподаткування, міжнародної торгівлі, суспільних (державних) замовлень, раціонального використання та охорони навколишнього середовища, капіталовкладень.

На сучасному етапі розвитку підприємницької діяльності в Україні такі партнерські взаємовідносини тільки формуються. Необхідна така модель соціального партнерства, яка буде реалізовувати на практиці логічний ланцюг: «конкурентоспроможна економіка — справедлива держава — заможні громадяни».

Враховуючи необхідність такого партнерства та паритетності взаємовідносин між людиною (підприємцем), громадянським суспільством та державою, а також враховуючи, що підприємницька та інша економічна діяльність — це сфери громадянського суспільства, у розвитку яких безпосередньо зацікавлена держава, представляється, що відносини між цими суб'єктами повинні будуватися на принципах, які слід закріпити у нормах Конституції, а саме, це принципи: економічної демократії, соціального

партнерства та соціальної солідарності з метою узгодження їх інтересів.

Водночас, наводячи модель партнерства підприємництва та держави, слід наголосити на необхідності юридичного та фактичного впровадження ідеї свободи людини у сфері економічної діяльності.

Забезпечення економічної свободи — одне з основних завдань демократичної держави. Людина для здійснення своєї свободи має бути захищена від втручання з боку держави, яка, окрім цього, повинна створити правові умови для ефективного розвитку підприємницької діяльності. Із цією метою нагальним є закріплення в Конституції України принципів свободи, захисту та гарантованості підприємницької діяльності. Відсутність конституційного закріплення цих принципів негативно впливає на розвиток ринкової економіки та створення правових передумов щодо економічної свободи людини.

Господарський кодекс України містить статтю, присвячену свободі підприємницької діяльності (ст. 43). Проте цього недостатньо з таких причин. По-перше, аналіз положень статті дає змогу зробити висновок, що свобода підприємницької діяльності відповідно до Господарського кодексу України зводиться до трьох критеріїв: самостійності підприємців, яка є необмеженою (див. ч. 1 ст. 43); законодавчого регулювання окремих сфер підприємництва (див. ч. 2, 3 ст. 43); встановлення певних заборон (див. ч. 3, 4 ст. 43). Думається, принцип свободи підприємницької діяльності за змістом є більш широким та таким, що передбачає відповідний конституційно-правовий стан підприємництва, при якому самостійна підприємницька діяльність, передусім, вільна від необґрунтованого (неконституційного, неправового) втручання органів публічної влади та від абсолютного контролю з боку держави. По-друге, підприємницька діяльність регулюється не тільки Господарським кодексом України, але й нормативно-правовими актами інших галузей законодавства (цивільного, трудового, фінансового тощо), які мають регулювати різні сфери підприємниць-

кої діяльності, базуючись на єдиному принципі — принципі свободи такої діяльності. Крім того, цей принцип в сучасних умовах розвитку економіки має бути покладено в основу відповідної політики держави, має спрямовувати діяльність органів публічної влади у цьому напрямку, а також має стати економічною основою розвитку суспільства. Це є можливим тільки за умови зведення його до конституційного рангу, тобто закріплення в Основному Законі держави.

Отже, в Конституції України слід закріпити принцип свободи підприємницької та іншої економічної діяльності, не забороненої законом. Крім того, з метою розвитку підприємницької діяльності доповнити ч. 1 ст. 42 Конституції положенням про те, що держава гарантує та захищає підприємницьку діяльність, не заборонену законом, яка здійснюється на принципах економічної демократії, соціального партнерства, соціальної солідарності та створює умови для ефективного розвитку вільного підприємництва.

Потребують свого конституційного визначення екологічні основи конституційного ладу. Однією з найактуальніших проблем сучасного суспільства є пошук гармонії з природою. Деградація довкілля стає надто очевидною, щоб її можна було ігнорувати. У сучасних умовах особливого значення набуває третє покоління прав людини, що відображають законні сподівання всього людства, а саме: права на мир, розвиток і чисте довкілля, що охороняється від руйнування. Глобалізація екологічної проблеми детермінує необхідність закріплення екологічних основ конституційного ладу України та створення системи екологічного законодавства, спрямованого на регулювання відносин у сфері взаємодії суспільства і природи.

З метою визначення України як екологічної держави необхідними є конституційні положеннями, що стосуються екологічних основ конституційного ладу, в яких слід передбачити екологічні обов'язки Української держави, що визначені у ст. 16 чинної Конституції

України, та основи екологічної політики держави. Звідси розділ 1 Конституції доцільно доповнити новою статтею, в якій закріпити, що з метою забезпечення екологічної безпеки та екологічних потреб наступних поколінь, збереження екологічного різноманіття та підтримання екологічної рівноваги українська держава гарантує та забезпечує сталий розвиток, захист і розумне (збалансоване) використання довкілля (та всіх елементів екосистеми). Крім того, важливим є конституційно визначити, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти у сфері навколишнього середовища виключно на підставах обачності (обережності, остороги), розумності, узгодженості своїх сумісних дій та у випадках, визначених законом, за консультативним погоджуванням з громадськістю.

Наведена концепція модернізації конституційних положень має доктринальний характер та стосується таких засад конституційного ладу як основні характеристики Української держави, гуманістичні, політичні, соціально-економічні, національно-культурні та екологічні основи конституційного ладу України. Зазначена концепція не претендує на завершеність, проте, думається, вона може стати концептуальним напрямком вирішення ряду актуальних питань щодо нормативного визначення змісту конституційного ладу України відповідно до теорії і практики сучасного конституціоналізму, гарантування його стабільності та непорушності.

Ключові слова: конституційні перетворення, конституційна модернізація, Конституція України, конституційний лад, засади конституційного ладу.

У статті викладена авторська доктринальна концепція модернізації положень Конституції України щодо засад конституційного ладу держави та суспільства у контексті сучасних конституційних перетворень в Україні, з урахуванням конституційно-правової теорії та практики.

В статті изложена авторская доктринальная концепция модернизации положений Конституции Украины относительно основ конституционного строя государства и общества в контексте современных конституционных преобразований в Украине, с учетом конституционно-правовой теории и практики.

The article presents the author's doctrinal concept aimed at modernizing the provisions of Ukrainian Constitution related to the fundamentals of Constitutional order of the state and society in the context of modern Constitutional reform in Ukraine and accounting for Constitutional law theory and practice.

Література

1. Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 р. у справі про застосування української мови // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 1. — С. 5–9.
2. Шаповал В. «Соціалізація» як особливність сучасного конституційного регулювання // Вісник Конституційного Суду України. — 2004. — № 3. — С. 28–48.
3. Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2002 від 26 березня 2002 у справі про охорону трудових прав депу-

татів місцевих рад [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ccu.gov.ua.

4. Рішення Конституційного Суду України № 23-рп/2008 від 15 жовтня 2008 року у справі про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ccu.gov/uk/doccatalog/list?currDir=22778 ; Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 05 жовтня 2005 року у справі про здійснення влади народом // Офіційний вісник України. — 2005. — № 42. — Ст. 2662 та ін.

5. Декларації прав національностей України від 1 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 53. — Ст. 799 ; Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин : Закон України від 15 трав. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 30. — Ст. 259 ; Про національні меншини в Україні : Закон України від 25 черв. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 36. — Ст. 529 ; Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин : Закон України від 9 груд. 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 14. — Ст. 56 ; Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 лип. 2012 р. // Офіційний вісник України. — 2012. — № 61. — Ст. 2471.

УДК 341.184

Б. Бабін,

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного та кримінального права Одеської національної морської академії

ПЕРЕДВИБОРНІ ПРОГРАМИ У ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМАХ ПРОГРАМНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Закономірність виникнення, реалізації, класифікації програмних правових регуляторів досі є невизначеною у доктринальних дослідженнях. Такі програми стали формою регулятивних норм, зокрема, в рамках схвалення та реалі-

зації міжнародних програм, державних цільових програм та програм розвитку, регіональних та муніципальних програм. Втім, передумови запровадження такого регулювання, їх зв'язок із процесами здійснення народовладдя, зокрема,